

Валентина Савчин (Львів)

Перехресні стежки Миколи Лукаша та Івана Франка

Вивчення перекладацької спадщини митця, а тим паче такого непересічного таланту, як М. Лукаш, передбачає цілісне осмислення його творчості в усій множині синхронних та діахронних контекстів. Виявлення художніх традицій, на які опирався у своїй перекладацькій майстерні М. Лукаш, типологічних взаємозв'язків і паралелей дає можливість наблизитися до розгадки унікального феномена Майстра.

У перекладах М. Лукаша виразно простежується генетичний зв'язок із широкими пластами фольклору та українського красного письменства. Перекладач активно звертався до найглибших пракоренів української мови, наголошуючи на тому, що “нам треба гребти лопатою мовні скарби, надбані нашими попередниками, пускати їх в обіг, переводити з пасиву в актив” [2: 412]. Такий підхід М. Лукаша пояснює широкі міжтекстуальні зв'язки його перекладів, наявність асоціативних та алюзійних проєкцій на цільову культуру, такий феномен, за влучним спостереженням А. Перепаді, “коли перекладна фраза озивається рядком Кобзаря, Котляревського, народної пісні чи думи” [11: 7]. З цього погляду, Лукашеві переклади ще потребують глибокого аналізу, як і окремих типологічних досліджень на зразок “Лукаш – Шевченко”, “Лукаш – Котляревський”, “Лукаш – Куліш”, “Лукаш – Старицький”, “Лукаш – Тичина” та, безперечно, “Лукаш – Франко”.

Щодо перекладацького методу М. Лукаша, то досі у перекладознавчій літературі про нього говорилося в контексті “фольклорної” чи “барокової” традиції в українському перекладацтві, яку розвивали такі Лукашеві попередники, як П. Куліш, Є. Гребінка, П. Грабовський, ранній П. Тичина, В. Самійленко та ін. Їй протиставляють “класичну” (за деякими джерелами, “неокласичну”) традицію, що опирається на вироблені літературні норми і вирізняється своїм академізмом. До представників останньої відносять насамперед І. Франка, М. Зерова, М. Рильського, Д. Паламарчука, Г. Кочура та ін. [7: 28; 9: 42; 10: 74–78; 14: 10; 18: 3–4]. Хоча такий поділ дещо умовний, все ж таки він відображає різні творчі підходи до перекладу, диктує різні перекладацькі рішення. Якщо для представників “класичної” традиції, на думку О. Чередниченка, важливою є стриманість, а вибір виражальних засобів не дисонує зі стилістикою першотвору, то прихильники “фольклорної” традиції відстоюють право на свободу вибору перекладацьких відповідників, використання глибинних шарів народної мови, а звідси – більшу розкутість в інтерпретації оригіналу [18: 4].

Різні теоретичні підходи до розв'язання конкретних перекладацьких завдань, різні перекладацькі методи не виключають, однак, схожих концептуальних засад та цілей. Діяльність більшості українських перекладачів доцільно розглядати в широкому соціально-історичному та національно-культурному контексті з огляду

на націєтворчий вимір українського художнього перекладу XIX–XX ст. Саме під таким кутом зору розглянемо творчість двох Титанів перекладу, Велетів Духа – І. Франка та М. Лукаша.

Яким же був культурно-історичний контекст їхньої творчості? Що і як визначало їхні засадничі погляди? Активна перекладацька діяльність І. Франка розпочинається на тлі безпрецедентних переслідувань українського (зокрема, перекладного) слова, друку, освіти. У “підросійській” Україні цей період проходив, висловлюючись словами М. Москаленка, “під знаком Емського акта” [8: 181], який наклав повну заборону на українське письменство. Це був час, коли українська нація виживала в умовах бездержавності під гнітом двох імперій, коли переклади могли вільно друкуватися лише в Галичині, коли частина української інтелігенції ставила під сумнів не так можливість, як саму доцільність перекладів українською. Згадати хоча б тезу М. Костомарова про “літературу для хатнього вжитку”, за якою українською мовою варто творити, а не перекладати, так як українська інтелігенція, на його думку, може читати твори європейських авторів в оригіналі чи в російському перекладі. Закономірно, що такі умови, у яких все-таки здійснювався переклад, зумовили пріоритет націєтворчої та культуротворчої функції перекладу. Саме на цьому наголошував І. Франко, говорячи, що “переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником...” [16: т. 39: 7], що “... передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації” [16: т. 5: 5].

Доба, коли жив і творив М. Лукаш, була не менш складною й суперечливою. Відсутність державності, натомість – пропагування теорії про злиття націй і мов та ідеї “української радянської культури”, сильний ідеологічний тиск, цензурні обмеження, вихолощення української мови та обмеження її функціонування до “домашнього вжитку” – у таких неприродних умовах самоутверджувалася й розвивалася українська мова, література, культура загалом. Однак, як вказують упорядники збірника “Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду”, більшовицька партія проводила мовно-культурну асиміляцію в значно жорстокіших формах, ніж колишня царська адміністрація, і, на словах засуджуючи Валуєвський циркуляр, виданий колишнім царським урядом, у своїй мовно-культурній політиці здійснювала його практичну реалізацію [15: 5–6]. На суттєву відмінність між особливостями втручання у мову царської адміністрації та радянського уряду вказує Ю. Шевельов. Якщо у першому випадку таке втручання обмежувалося засобами зовнішнього тиску на рівні заборон вживати мову цілковито або частково, то у другому – встановлено контроль над структурою самої мови, що виявлявся у забороні певних слів, синтаксичних конструкцій, граматичних форм і пропагуванні інших, ближчих до російських [19: 264]. Переклади М. Лукаша виразно дисонували із пропагованими тоді ідеями й перекреслювали усі постулати тоталітарної ідеології. Вони демонстрували абсолютну повноцінність української мови, стверджували високий, якісно новий рівень української культури. Для М. Лукаша пріоритетом був *цільовий* текст, який відповідав би потребам *цільової* літератури та культури й демонстрував би

багаті виражальні можливості *цільової* мови. Такий підхід перекладача до вибору як самих творів для перекладу, так і конкретних перекладацьких прийомів, дав змогу дослідникам його творчості говорити про глибоку й усвідомлену культурологічну місію М. Лукаша.

І Лукаш, і Франко однаково глибоко відчували потребу престижу українського слова і зверталися до перекладу як до засобу збагачення рідної мови та літератури через освоєння інтелектуальних і духовних багатств людства. І. Франко акцентує на тому, що добрі переклади важливих творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від давніх римлян, належали до підвалин власного письменства [16: т. 39: 7]. Своїми перекладами з-понад двох десятків літератур він інтенсивно закладає широкий і міцний підмурівок сучасної української літератури, значно розширює її обрії. Діапазон перекладацьких зацікавлень І. Франка вражає, охоплюючи в часовому вимірі простір від III–II тис. до н. е. до початку XX ст. нашої доби, від давньої Вавилонії до тогочасної Європи, а географічно вимірюється п'ятьма континентами. Звертаючись до якнайширших джерел світової культури, перекладач намагався, насамперед утвердити культуру українську, ввести її у повноцінний світовий культурний контекст. У такому світлі очевидно є паралель між універсальністю перекладацької діяльності І. Франка та М. Лукаша, що виявляється у широкому охопленні світової літератури, у жанровій та стильовій різноманітності вибраних для перекладу творів. У своїх перекладацьких стратегіях вони орієнтувалися на все розмаїття літературних родів і жанрів. Але якщо М. Лукаш надавав перевагу творам-шедеврам, “монументам” світової літератури, ставлячи собі за мету якісне збагачення української культури, “І. Франко на практиці реалізував як перекладач фундаментальне поняття “світової літератури”, для якої нема великих і малих народів і культур” [8: 186], центральних і маргінальних авторів, він перекладав усе, що було в полі його уваги (причому, не завжди з оригіналу), насамперед, виконуючи важливу інформаційно-просвітницьку місію й ознайомлюючи українського читача з усім обширом і огромом світового красного письменства. З іншого боку, для М. Лукаша вибір твору часто залежав від його мовностилістичних особливостей. Перекладача приваблювала у творі інноваційність, експериментаторство, мовне чи версифікаційне розмаїття, що давало можливість максимально виявити свою мовну віртуозність та посилити експериментаторство своїх перекладів. Для І. Франка на вибір творів для перекладу певною мірою впливали його наукові зацікавлення в галузі історії літератури. Його численні студії з асиріології, старозавітної словесності, сходознавства, фольклористики створювали контекст для його власних перекладів з відповідної літератури чи епохи. Попри різні перекладацькі стратегії вибору творів для перекладу, текстуальні шляхи І. Франка й М. Лукаша нерідко перехресчувалися. Тут можна згадати “Фауста” Й.-В. Гете, “Дон Кіхота” М. Сервантеса, “Саламейський алькальд”¹ П. Кальдерона де ла Барки, поезії Р. Бернса, П. Верлена, Г. Гайне, К. Гавлічека-Боровського, зразки середньовічного епосу – “Пісню про Нібелунгів” та “Слово о полку Ігоревім”. Серед авторів, до творчості

¹ Переклад М. Лукаша досі не опубліковано.

яких зверталися обидва перекладачі, хоча обирали для перекладу різні твори, були Ф. Фрейліґрат та В. Мюллер – з німецької, В. Гюґо – з французької, А. Міцкевич – з польської, В. Шекспір та Дж. Мільтон – з англійської літератур.

Різні перекладацькі почерки і стратегії М. Лукаша й І. Франка об'єднує одна суттєва риса, що закономірно впливає з культурно-історичного контексту творчості обох перекладачів, – увага до українського слова, його виражальних можливостей. Для І. Франка добре знання української мови як цільової було першою ознакою доброго перекладу. У своїй праці “Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання” він писав, що “перекладання якого-будь твору вимагає від перекладача доброї знайомості хоч найменше двох мов, а власне того, на який він перекладає, чи се буде його рідний мов, чи ні, а потім того, з якого перекладає. На жаль, про значну частину перекладачів, особливо наших, треба сказати, що вони в дуже малій мірі відповідають цьому першому елементарному вимогові штуки перекладання, дуже мало знають свій рідний мов, а тим менше чужий, або іноді гірше знають чужий, як свій” [16: т. 39: 8–9]. Через півстоліття М. Лукаш висловить дуже схожу думку: “наші письменники, у тому числі й перекладачі, деколи пишуть так, що просто дивуєшся: слова начебто українські, а самої мови української – нема” [3: 117]. Така вимогливість перекладачів до якісного мовного оформлення перекладів пояснює їхню ретельність та виваженість у роботі над словом, увагу до найтонших нюансів значень. За спостереженням І. Денисюка, “у лексичній скарбниці лише Франка-поета, автора семи збірок, понад 35 тисяч слів” [5: 3]. Поза всяким сумнівом, лексичне багатство Франка-перекладача, яке досі не опрацьоване в кількісному аспекті, не поступається цьому показнику. У цьому відношенні, суперником І. Франка міг би бути насамперед М. Лукаш – невтомний збирач лексико-фразеологічних скарбів української мови, незрівнянний знавець її найглибших пластів. Сам перекладач у відповідь на закиди опонентів щодо нібито неправомірного вживання деяких слів у його перекладах з якоюсь гіркотою казав: “Лукашеві можна шити які завгодно гріхи, але цього – незнання рідної мови, – мабуть, таки не варто. Коли ж я її не знаю, то при мені лишається бодай гірка втіха, що я поділяю це незнання з Франком, Кримським та Грінченком” [6: 154]. Лексичне розмаїття перекладів М. Лукаша викликало подив і зачудування навіть у досвідчених майстрів слова. Як тут не пригадати повну захопленість і здивування реакцією М. Рильського на Лукашів переклад “Балу в опері” Ю. Тувіма: “І де він стільки отих слів навикопував!” [4: 24].

Відповідь на це риторичне запитання закладена у ньому самому. М. Лукаш, власне, викопував незліченні скарби рідної мови з численних художніх (оригінальних та перекладних), фольклорних, лексикографічних, історичних джерел. Мовне багатство його перекладів є результатом широкомасштабного лексикографічного проекту, над яким М. Лукаш самовіддано працював усе життя. Мрією перекладача було укладення тлумачного словника української мови, повнішого за Словник Б. Грінченка, який охопив би всю стилістичну й територіальну різноманітність української мови. Збирав М. Лукаш і матеріали до фразеологічного, синонімічного

словників, словника українських прізвищ та словника евфемізмів (матеріали до останнього по смерті М. Лукаша, на жаль, було знищено) [12: 323]. Проводячи пошук і збір лексикографічного матеріалу, перекладач розписував твори письменників (ураховуючи й тих, що в Радянському Союзі були заборонені), періодику, вишукував мовні раритети в рукописних джерелах, літописах, судових справах, а особливо прислухався до живої мови народу. Він фіксував, передусім, фразеологізми, колоритні народні вислови, порівняння, приповідки, тавтологічні звороти, невтомно вибирав рідковживані, застарілі, діалектні, забуті й “репресовані” слова. Тому й не дивно, що в зібраній картотеці чимало можна було б розшукати такого, чого не знайдеш у найповніших наших словниках. М. Лукаш звертався до найглибших пракоренів української мови, щоб повернути з небуття те, чого не встигла навіть зафіксувати класична українська література. Лексико-фразеологічна картотека М. Лукаша, яку ще й досі не оприлюднено, залишається на сьогодні одним із найгрунтовніших джерел не тільки для укладання лексикографічних праць, а й для вивчення історії української мови загалом. Робота Лукаша-лексикографа за масштабами задуму і його практичної реалізації була титанічною і по духу “каменярьською”.

Як і М. Лукаш, І. Франко систематично збирав перлини народної мудрості, робив записи з вуст народу, а також радо підтримував кожного, хто збирав мовні та фольклорні народні скарби. Свідченням цього є посилання на лексичний матеріал, який зібрав І. Франко, у “Малорусько-німецькому словнику” Є. Желехівського і С. Недільського. Його згодом долучив у свій “Словник української мови” Б. Грінченко, вказавши на нього як на “слова, записанные от народа г. Ив. Франком и помещенные в словаре Желеховского” [13: XL]. У праці “Дітські слова в українській мові” [16: т. 26] І. Франко робить спробу укладення словничка дитячої лексики. Хоча у його реєстрі всього 61 слово і територіально збір обмежувався селом Нагуєвичі Дрогобицького повіту, автор й укладач висловлює надію, що ця праця надихне інших лексикографів, які доповнять цей перелік і зберуть матеріал для цікавого українського словника. Результатом багаторічної кропіткої роботи над збором та опрацюванням української народної фразеології стала фундаментальна пареміографічна праця І. Франка “Галицько-руські народні приповідки” [1] – ґрунтовний звід української народної афористики (понад 30 тис. зразків), науково опрацьований, систематично упорядкований та детально прокоментований. Важливим аспектом Франкового корпусу є компаративний аналіз українського приказково-прислівного матеріалу з пареміями інших народів, зокрема німецького, французького, польського, чеського, словацького, російського, білоруського. За допомогою порівняльного компонента дослідникові вдалося акцентувати на національній специфіці українського народного мудрослів’я, виокремити пласт текстів, що є інтернаціональними.

Як бачимо, і М. Лукаш, і І. Франко докладали серйозних зусиль для створення реєстру живої української мови, який, своєю чергою, був джерелом збагачення їх перекладної творчості. Така лексикографічна робота опиралася на розуміння важливості розмовного пласту лексики для існування мови як цілісного живого організму, і такого принципу вони дотримувалися у своїй творчості. І. Франко

розглядав народну мову як життєдайне джерело літературної мови і зазначав, що “кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності [...], а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору” [16: т. 26: 207]. Він радив молодим письменникам прислухатися до мови народу, вважав діалектизми важливим засобом створення місцевого колориту, однак застерігав від надмірного захоплення ними. І. Франко запроваджує до літературної мови багато ідіом та сталих словосполучень, взятих здебільшого з просторіччя Галичини. Його словесні образи часто народно-розмовного походження, серед них – чимало порівнянь, епітетів, метафор фольклорного характеру. Народна словесна стихія б’є повним струменем на сторінках перекладів М. Лукаша, які рясніють народнописенною лексикою та фразеологією, фольклорними поетизмами і широкими пластами просторіччя. Мовностилістичні особливості оригіналу були одним із найголовніших критеріїв, що впливав на вибір твору для перекладу. Для перекладача, котрий прагне вирівняти zdeформовану систему мови, вибір таких творів допомагає оперувати тією лексикою та структурами, на які було накладено табу в оригінальній літературі.

Цілісність мовної системи у розумінні обох Майстрів слова визначається не тільки вертикальною площиною із множиною усіх лексико-стилістичних пластів у їх історичному розвитку, а й широтою їх територіального функціонування. Із цього погляду, можна однозначно стверджувати, що і галичанин І. Франко, і наддніпрянець М. Лукаш розбудовували єдину соборну українську літературну мову. Ще під час мовної дискусії 1891–1892 роках¹ І. Франко висловив думку про “єдність літературної мови”, яка ґрунтувалася б на взаємному порозумінні на мовному полі між галичанами й українцями з Великої України. Незважаючи на різкі висловлювання Б. Грінченка про те, що літературна українська мова існує тільки на Великій Україні, де вона освячена авторитетом Т. Шевченка, Є. Гребінки, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного та інших класиків, а книжна мова Галичини – не що більше, як “язичіє”, яке тільки засмічує мову, І. Франко послідовно відстоював галицькі мовні елементи, які мали б органічно доповнювати українську літературну мову. Він відстоював цінність для мови усіх територіальних говірок і наполягає на “діалектній багатоосновності літературної мови”. Пізніше, у 1907 році, у своїй праці “Літературна мова і діалекти” ще переконливіше свідчить про те, що український народ повинен мати одну літературну мову, зазначаючи при цьому, що основою її повинні бути говори Середньої Наддніпрянщини, мова І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, бо “та мова на величезному просторі від Харкова до Кам’янка-Подільського виявляла таку однастайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові” [16: т. 26: 206]. І. Франко бачить в єдиній літературній мові, яка об’єднає всі діалекти в одну органічну цілість, втілення національної єдності [16:

¹ Детально про перебіг дискусії розповів Ю. Шевельов у праці “Внесок Галичини у формування української літературної мови” (Київ, 2003).

т. 26: 207]. Своєю науково-теоретичною і художньою практикою І. Франко сприяв тому, щоб літературна мова західноукраїнських земель вийшла за регіональні межі і долучилася до процесу творення загальнонаціональної мови.

Цю мовотворчу і націєтворчу місію І. Франка послідовно і цілеспрямовано продовжував М. Лукаш, який синтезував у своїй творчості два потоки української мови – слобожанський і галицький. Як слушно стверджує Л. Череватенко, “усі свої зусилля він спрямовував на те, щоб витворити *соборну українську мову*, де поєдналися б тисячолітні набутки територіальних говірок і діалектів, мовні скарби всіх теренів – як Правобережжя, так і Лівобережжя. І тут заслуги його неможливо переоцінити: в доробкові Лукаша відбулася “мовна злука”; Східна Україна поєдналася з Україною Західною, Центральна – з Південною, а також з близькою і заокеанською діаспорою” [17: 714].

Значення творчого подвигу двох Велетів української і світової культури І. Франка та М. Лукаша – багатовимірне й далекосяжне, воно не вимірюється простою кількістю зробленого, а усвідомлюється в контексті національної ідеї, глибокого україноцентризму, а звідси – в націєтворчому і культуротворчому вимірах.

Література:

1. Галицько-руські народні приповідки: У 3 томах / Зібр., упоряд. і поясн. І. Франко. – Львів, 1901–1910.
2. Десята муза: [Інтерв'ю] / А. Перепада // Україна: Наука і культура. 1966. – К., 1966.
3. Игнатенко М. Так он начинался...: Штрихи к портрету М. Лукаша // Радуга. – 1993. – № 2.
4. Кочур Г. Майстри перекладу // Всесвіт. – 1966. – № 4.
5. Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики / Упоряд.: І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга. – Львів, 1990.
6. Лукаш М. Хто такі були двораки? // Всесвіт. – 1997. – № 2.
7. Лучук О. Діалогічна природа літератури: Перекладознавчі та літературознавчі нариси. – Львів, 2004.
8. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт. – 2006. – № 5–6.
9. Новикова М. Міфи та місія. – К., 2005.
10. Перепада А. Григорій Кочур і Микола Лукаш – дві школи в українському перекладі // Григорій Кочур і український переклад: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К.; Ірпінь, 27–29 жовтня 2003 року / Редкол.: О. Чередниченко (голова) та ін. – К.; Ірпінь, 2004.
11. Перепада А. Моя Лукашіана // Зарубіжна література. – 1999. – № 43.
12. Савчин В. Інтерв'ю з Леонідом Череватенком // Іноземна філологія – 2001. – Вип. 112.
13. Словарь української мови: У 4 томах / Упоряд. Б. Грінченко. – К., 1958.
14. Стріха М. Історія й сьогодення українського поетичного перекладу (XII–XX ст.): [Курс лекцій] // Зап. “Перекладацької майстерні 2000–2001” / Упоряд. М. Габлевич. – Львів, 2002. – Т. 2.
15. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Документи і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К., 2005.
16. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

17. Череватенко Л. “Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови”: [Післямова] // Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклад.: О. Скопненко, Т. Цимбалюк. – К., 2002.
18. Чередниченко О. Український переклад: з минулого у сьогодення // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Вип. 15. – К., 2004.
19. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Пер. з англ. О. Соловей. – Мюнхен, 1987.

Тарас Шмігер (Львів)

Перекладознавчі ідеї Івана Франка у працях українських дослідників ХХ сторіччя

Перекладознавча спадщина І. Франка цікавила багатьох науковців, проте і сьогодні є ще чимало прогалин у її вивченні. Різні обставини та епохи по-різному стимулювали франкознавчі студії. Тому мета цієї розвідки – дослідити, як Франкові погляди сприймали українські перекладознавці ХХ ст.

Поширення перекладознавчих поглядів І. Франка залежало також від книговидання та розповсюдження Франкових творів з “австрійської України” на “російську”. Звісно, не варто забувати про особисті контакти, листування, але в цій розвідці увагу зосереджено лише на друкованому слові та його нотації в працях інших дослідників (уважаймо це найголовнішим чинником верифікації поширення Франкових поглядів).

Дослідження І. Франка з галузі перекладознавства можна поділити – дуже умовно – на три частини: а) передмови до власних поетичних збірок та перекладів, до перекладів творів В. Шекспіра, що належали П. Кулішеві, тощо; б) наукові статті та рецензії, опубліковані в часописах і збірках; в) окремі видання.

Серед найважливіших позицій першої групи – передмови до збірки перекладів “Поєми”, до “Ліса Микити” та до перекладу “Фауста” Й.-В. Гете. Зрозуміло, що, перевидаючи поетичні твори та переклади І. Франка багато разів, видавці подекуди вмещували і передмови, а отже, вони були найдоступнішими його науковими розвідками. Приміром, у 1920-х роках зорганізований харківським видавництвом “Рух” 30-томник І. Франка охоплював лише художні твори, цілком ігноруючи інші жанри, але містив передмови до поетичних збірок.

Із журнальними публікаціями справа була складніша. Приміром, стаття “Шекспір в українців” уперше з’явилася німецькою мовою 18 квітня 1903 у віденському тижневику “Die Zeit”, тоді як вперше українською мовою (та й то у скороченому варіанті) її опублікувала “Літературна газета” аж 18 квітня 1941 року. Однак, її треба сприймати як щасливий виняток, оскільки більшість статей передруковано вперше аж у 20-томному академічному виданні творів І. Франка у 1950-х роках.